

gingav (mlitav, klimav, mađ. gyenge), *gumb* (puce, mađ. gomb), *heči-peči* (pekmez od šipka, mađ. hecsepecs, od njem. Hätscherl), *husar* (vojnik lake konjice, konjanik, mađ. huszar), *jezero* (tisuća, mađ. ezer), *karpit* (zastor, mađ. kárpit), *mamuš* (mamica, majčica, mađ. mamus), *nemes* (plemeniti, mađ. nemes), *ričet* (jelo od ječmene prekrupe i graha, pren. zbrka, kaos, smjesa svega i svačega, mađ. ricset) itd.

Malo je Krležinih štokavskih mađarizama koji su potvrđeni i u njegovoj kajkavštini (npr. *dund*, *erdegata*, *falat*, *fela*, *gumb*, *husar*, *jezero*, *karpit*, *pajdaš* itd). Ima pak i takvih koji se nalaze u štokavštini, a u kajkavštini ih nema: *bagoš*, *bikaver*, *ember*, *heči-peči*, *mamuš*, *marhašag*, *nemes*, *ričet* itd. U Krleže su česti mađarski izrazi koji jezično karakteriziraju njegove likove, npr. *kezét csókolom*, *mamus* ljubim ruke, mamice. Ima i složenica po mađarskom uzoru: *mađarkirali* mađarski kraljevski, *mađaremberski* pravi mađarski, što je u Krleže jako stilski obojeno. Malo je Krležinih štokavskih mađarizama koji pripadaju u normalan štokavski leksik, pogotovo u normalan leksički fond hrvatskoga književnog jezika na novoštokavskoj osnovici, dok su mađarizmi u njegovoj kajkavštini njezinim bitnim sastavnim dijelom.

SAŽETAK

Mile Mamić, Zavod za hrvatski jezik, Zagreb

UDK 800.853:808.62, stručni članak

primljen 2. studenoga 1993., prihvaćen za tisak 3. prosinca 1993.

Hungarian Elements in Krleža's Writing

The author examines the different extent and role of Hungarian elements in Krleža's kajkavian and štokavian texts.

BROJEVNE IZVEDENICE

Lana Hudeček - Dragutin Raguz

Nekoliko tipova brojevnih izvedenica nema svoga ustaljena lika. To su osobito riječi sa sufiksima *-ica/-ka*, *-ero/-oro*, *-erica/-orica* i složenice tipa *peterosoban/petosoban* i *dvadeset/o/godišnjak*. Razlozi su tome raznovrsni: dijalektalni utjecaji, osobite potrebe standardizacije jezika, nejasnosti u pojedinostima značenja takvih izvedenica. Nakon razmatranja tih izvedenica predložiti ćemo hrvatsku normu takvih riječi.

1. S brojevnim riječima hrvatski jezik još muku muči, i ne samo u tekstovima, nego i u jezičnim priručnicima, u kojima se one opisuju i njihova upotreba propisuju.

Ovdje nećemo načinjati sva pitanja koja se odnose na brojne riječi (npr. jesu li brojevi uopće zasebna vrsta riječi, pitanje njihove sklonjivosti, pripadnosti vrsti pojedinih izvedenica, a osobito njihovo slaganje s drugim riječima). Čovjek bi očekivao da u kakvu-takvu obilju jezičnih priručnika koji su se pojavili u posljednjih desetak godina nade koliko-toliko dosljedan i smislen opis i toga poglavlja hrvatskoga jezika, ali toga

ipak nema. O svemu tome potanje ćemo govoriti nekom drugom zgodom, a zasad, u ovom prilogu, ostajemo na onih nekoliko pitanja koja smo istaknuli u uvodu. Navedeni tvorbeni tipovi nisu podjednake težine pri utvrđivanju norme ili nisu ustaljeni jednako. O nekima je već bilo govora s normativnoga gledišta (npr. o sufiksu *-er/-or* ili sasvim usput o sufiksu *-ica* prema *-ka* u riječima poput *dvica*, *trica*, *četvrtica*, *devetica*, *desetica*), a o nekima nigdje dosad nije ništa rečeno (*peterosoban* ili *petosoban*).

Prvima će ovdje trebati dopune u preciznijim definicijama i razgraničenjima, a drugima će tek trebati utvrditi pravila.

Kako je najčešći i najsporniji sufiks *-er/-or* u tim riječima, početak ćemo s njime. O njemu je u različitim izvedenicama prije dvadesetak godina govorio D. Brozović u *Jeziku*.¹ Evo njegovih zaključaka i preporuka:

- imenice na *-erac* imaju samo sufiks s elementom *-er*

- u brojevnim riječima na *-ero/-oro* prednost ima *-ero*

- u brojevnim riječima na *-eri/-ori* prednost ima sufiks *-eri*

- u brojevnim riječima na *-erica/-orica* izrazitu prednost ima *-orica* (a *-erica* ima samo "folklorni status")

- imenice na *-orka* samo element *-or*

- imenice na *-orke/-orci* samo element *-or*.

Iako je na raspravu o tome autor bio potaknut pretjeranim širenjem sufiksa *-or* (kojega u hrvatskim govorima i u pisanim vrelima do sredine 19. st. "gotovo i nema")² na štetu sufiksa *-er*, opet mu nije dao preporuku i za ostale izvedenice (*peterica*, *peterci* i sl.). Čak ni sufikse *-oro* i *-ori* ne isključuje, što opravdava činjenicom da je on, iako uvezen u hrvatski jezik, ipak u upotrebi preko stotinu godina, osobito preko Maretičeve gramatike. To je sasvim u skladu s poznatim Brozovićevim stajalištima o autonomnosti standardnoga jezika u odnosu na dijalektnu osnovicu, što i u navedenom prilogu ističe:

¹ D. Brozović, *O sufiksu -or/-er u imeničkim i pridjevskim brojevima i njihovim izvedenicama*, Jezik, XXI., str. 129.-136., Zagreb, 1974.

² Ova se tvrdnja može potkrijepiti uvidom u gramatike i rječnike hrvatskoga jezika. B. Kašić (*Institutiones linguae Illyricae*, Rim, 1640., str. 60.) navodi oblike *četveri*, *četvere*, *četvera*. J. Mikalja (*Blago jezika slovinskoga*, Loreto, 1649., str. 36.) ima rječničku natuknicu *četverica* u značenju "četiri osobe" (quattro persone). Š. Starčević (*Nova ricsoslovnica iliriska*, u Tarstu 1812., str. 46.) donosi samo oblike *csetverica*, *peterica*, *sedmerica*, *osmerica*, itd. te *petero*, *shestero*, *sedmero*. F. M. Apendini (*Grammatica della lingua Illirica*, Ragusa, 1838., str. 99.) također navodi oblik *cetverica* (quaternario). Tek u Babukića prvi se put nalaze i oblici s *-or*: U *Ilirskoj slovnici* (Zagreb, 1854., str. 220.) nalazimo kao analogne oblike: *četvorica* ili *četverica*, *peterica* ili *peterica*. Na sljedećoj stranici (221.) Babukić daje ovu opasku: Samostavnička brojna imena sklanjaju se po Vuku u jed. br. evo ovako: ... Ni je dakle teško pretpostaviti da je Babukić oblicima s elementom *-or* dao prednosti i po uzoru na Karadžića. A. Mažuranić (*Slovnica hervatska /za gimnazije i realne škole/* dio I., Ričoslovje, Zagreb, 1859., str. 60.) ima: *dvojica*, *trojica*, *četverica* ili *četvorica*, *peterica*...itd. Svuda se, dakle, javlja sufiks *-erica*, osim u navedenoj alternativi četvorica. A. Parčić (*Grammatica della lingua slava /Illirica/*, Zadar, 1873., str. 48.) navodi ove osnove zbirnih brojeva: *jedin*, *dvoj*, *troj*, *četver* (*četvor*), *peter*, *šester*, *sedmer*, itd. Vidimo, dakle, da se u spomenutim gramatikama redovito (osim u Babukića, a pojašnjeno je i zašto) daje prednost likovima s elementom *-er*.

“Za predloženo rješenje ima nekoliko razloga. Prije svega, autonomija standardnoga jezika. Današnja uporabna norma nije samo rezultat stanja u dijalekatskoj osnovici i utjecaja ostalih dijalekata, ona je plod autonomnoga razvoja jezičnoga standarda otkako se hrvatska standardna novoštokavština počela formirati oko polovice 18. stoljeća.” I malo dalje: “I drugo, standardnom je jeziku jednom od osnovnih osobina tzv. elastična stabilnost - ako su oblici s *-or* uspjeli steći određeni status u jezičnom standardu, ne mogu se iz njega preko noći uklanjati ako za to nema jakoga razloga. A nema ga, jer...” itd. Načelno to jest tako; načelno standard jest autonoman kad se stvori, ali je ta autonomija jako slaba dok se još stvara, odnosno prigovor je takvu načelu ozbiljan kad se što praktično opravdava, predlaže, daje prednost, itd. Tamo gdje je standard siguran, njega više nikakva dijalektna situacija ne može uzdrmati (slučaj s *tko* je jedan od najboljih primjera). Ali, kad postoje dvojstva, nesigurnosti u standardu, odnosno kad standarda nema, onda je dijalektna situacija uporište za standardizaciju. Jer da nije tako, onda bi nam bilo svejedno je li neki jezični element ili jezična crta ruska, slovenska, češka ili srpska. A nije nam bilo nikad svejedno. A u slučaju koji nas ovdje zanima, kad je riječ o normi, kad se ona traži, predlaže i obrazlaže, onda ne vidimo kako se može valjano opravdati kao ozbiljan prijedlog stabilne i usustavljene norme tolika raznovrsnost, koja je posljedica upravo lutanja između dijalektne situacije i onoga što nam je sa strane nudeno i nametano. Dakle, u izvedenicama toga tipa, bez obzira na šarenilo koje imamo (od samo *er* u riječima tipa *sedmerac*, *deseterac*, *četnaesterac*, *šesnaesterac* do samo *or* u riječima poput *čtvorka*, *petorka*), ako općenito prevladava element *er*, onda bi ga trebalo dosljedno provesti u svim izvedenicama, ili mu davati jaku prednost. Za to i nema osobitih prigovora s gledišta proširenosti u većini slučajeva, dakle u riječima kao što su: *deseterac*, *deseteri*, *deseterica*, *desetero*, i to upravo u riječima velike čestote. Ali u završetku *-orke/-orci* (*šestorka*, *čtvorke/čtvorci*) *or* je jedino potvrđen.³ Ipak, ako želimo dobro utemeljenu normu, ni tu nema valjana razloga da ne bude *er* jer je u osnovama sa značenjem zbirnosti upravo *er*, a ne *or*. Zašto tu imamo samo *or*, a ne i *er*, razloge treba tražiti drugdje. Te su riječi većinom novijega postanja, i to upravo iz vremena prevlasti sufiksa *-or* u svim takvim izvedenicama. Imenice toga tipa sa sufiksom *-orka* znače broj osoba bez obzira na rod u nekom osobitu skupu (momčadi, u porodu, u kakvu poslu i sl.), za razliku od imenica sa sufiksom *-erica* koji označuju skup samo muških osoba (v. dalje u točki 2.). Takvu razliku osiguravaju sufiksi *-ica* i *-ka*, a sufiks *-er/-or* samo zbirnost. Pa ako u ostalim slučajevima za zbirnost imamo *-er*, nema razloga da to ne bude i uz sufiks *-ka*. Sufiksi, dakle, *-ica* i *-ka* nisu zamjenljivi; oni nose različita značenja, a sufiksi *-er* i *-or* su varijante istoga sufiksa, i to ne varijante koje bi imale opravdanja unutar sustava hrvatskoga jezika, nego varijante koje su se stvorile zbog nesigurnosti ili nedosljednosti u hrvatskoj jezičnoj normi. Za obje nema nikakva valjana razloga.

³ Jedino I. Brabec u svojem savjetniku *100 jezičnih savjeta*, Školske novine, Zagreb, 1984., str. 69., preporučuje, ne obrazlažući, za djecu rođenu u jednom porodu oblik *čtvorci*, *peterci*.

2. Kako smo rekli, sa sufiksima *-ica/-ka* drugačiji je slučaj. Oni su u hrvatskom jeziku značenjski razgraničeni. Pitanje je samo kuda i dokle ta granica ide,⁴ a posebno s kojim se osnovama udružuju.

Brojevnih izvedenica sa sufiksom *-ica* ima dvije vrste; o prvoj je već bilo riječi: to su tvorenice čija je osnova brojevni pridjev *dvoji*, *troji* te ostali pridjevi na *-er/-or* (o tome je bilo govora u prethodnom poglavlju). Dodavanjem sufiksa *-ica* takvoj osnovi izvode se imenice koje znače skup muških osoba: *dvojica*, *trojica*, *četve(o)rica*, *pete(o)rica*, *dvadesete(o)rica*, itd. U tom tipu izvedenica (u tome značenju) na razini sufiksa nije bilo nikad kolebanja. Ali za značenja i brojke i osobito skupa kolebanja ima i na razini sufiksa i na razini osnove.

Imenice sa sufiksom *-ica*, dodanim osnovi glavnoga (*dva*, *tri*) ili rednoga⁵ (rijetko) broja (*četvrti*, *stoti*, itd.): *jedinica*, *dvica*, *trica*, *četvrtica*, *petica*, *šestica*, *sedmica*, *osmica*, *devetica*, *desetica*, *jedanaestica*, itd., znače brojku ili predmet i osobu brojkom označene (prostoriya, tramvaj, autobus, igraća karta, ocjena uspjeha ili vrijednosti).⁶ Uz to primarno značenje imaju te izvedenice i neka pojedinačna, posebna značenja (npr. *jedinica* 'jedina kći', *petica* i *desetica* 'novčanice određene vrijednosti', *jedinica* i *desetica* kao matematički nazivi, *mjerna jedinica* kao fizikalni naziv, itd.). Kolebanja su (u odnosu na normativni zahtjev): uz *dvica*, *trica*, *četvrtica*, *devetica* i *desetica* imamo, a od nekih brojeva vrlo često, i likove: *dvojka*, *trojka*, *četve(o)rka*, *devetka*, *desetka*.

Brojevnih izvedenica sufiksom *-ka* ima također dvije vrste. Dodavanjem zbirnoj osnovi dobivamo izvedenice koje, uz neka zasebna značenja (npr. posude obujma od dvije, tri, itd., mjerne jedinice; *četve(o)rka* npr. u značenju osobite vrste plesa) znače najprije kakav skup živih bića povezanih istim ciljem, poslom, radom itd. Ni tu, kao ni s izvedenicama sa sufiksom *-ica* u značenju skupa muških osoba, nema nikakvih kolebanja. U drugom tipu izvedenica sa sufiksom *-ka*, u značenju brojke i predmeta označenih brojkom, imamo dvostruku kolebljivost; s jedne se strane poklapaju s izvedenicama sa sufiksom *-ica* u istom značenju (*dvica-dvojka*, *devetka-devetica*), a s druge u tome što jednom idu sa zbirnom osnovom (*dvojka*, *trojka*), a drugi put s osnovom glavnoga broja (*devetka*, *desetka*), a pogotovu što je sufiks *-ka* nemoguć s nekim "glavnim" osnovama: **petka*, **šestka*, **sedmika*, **osmika*.

Drugim riječima, za značenje brojke i onoga što se brojkom označuje postoji prilično šarenilo, najčešće: *dvojka*, *trojka*, *četvorka* - *petica*, *šestica*, *sedmica*, *osmica* - *devetka*, *desetka*, dakle tri tipa tvorbenih uzoraka.

Evo pregleda tvorbenih i semantičkih skupova opisanih izvedenica s obzirom na njihovo primarno značenje i značenje brojke i brojkom označenoga u kojima dolazi do

⁴ O ovom problemu nije pisano u jezičnim časopisima, savjetnicima niti priručnicima. S. Babić u *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU, Zagreb, 1986., daje jasan pregled imenica tvorenih od brojevnih osnova dodavanjem sufiksa *-ica* (str. 155.) i *-ka* (str. 246.).

⁵ Redni je broj tek rijetko u osnovi takvih izvedenica. Vidi se to i nakon usporedbe s tvorenica izvedenica sa sufiksom *-ina* te po očitoj rednoj osnovi u riječi *trećina* nasuprot osnovi *tri* u *trica* ili *pet* u *peřina* nasuprot *pěřica* (razlika u naglasku!).

⁶ S. Babić u *Tvorbi* (paragraf 871.) napominje da su imenice sa sufiksom *-ica* u tom značenju hrvatska norma.

preklapanja skupova. U tablici su označena značenjska preklapanja, tj. zaokružene su sve riječi koje znače *brojku i brojkom označeno*.

zbirnost		brojčanost	
sufiks <i>-ica</i>	sufiks <i>-ka</i>	sufiks <i>-ica</i>	sufiks <i>-ka</i>
<i>dvojica</i>	<i>dvojka</i>	<i>dvica</i>	* <i>dvi/oka</i>
<i>trojica</i>	<i>trojka</i>	<i>trica</i>	* <i>tri/oka</i>
<i>četve(ori)ca</i>	<i>četve(o)rka</i>	<i>četvrtica</i>	* <i>četvrtka</i>
<i>peterica</i>	<i>peterka</i>	<i>petica</i>	* <i>petka</i>
<i>šesterica</i>	<i>šesterka</i>	<i>šestica</i>	* <i>šestka</i>
<i>sedmerica</i>	<i>sedmerka</i>	<i>sedmica</i>	* <i>sedmi/oka</i>
<i>osmerica</i>	<i>osmerka</i>	<i>osmica</i>	* <i>osmi/oka</i>
<i>deveterica</i>	<i>deveterka</i>	<i>devetica</i>	<i>devetka</i>
<i>deseterica</i>	<i>deseterka</i>	<i>děsetica</i>	<i>desetka</i>
<i>jedanaesterica</i>	<i>jedanaesterka</i>	<i>jedanaestica</i>	* <i>jedanaestka</i>

Sufiksi *-ica* i *-ka* nesporni su kad su dodani zbirnoj osnovi (prva dva stupca) i tada su nositelji opozicije "skup muških bića" / "skup bića bez obzira na spol" (*dvojica/dvojka, trojica/trojka, četverica/četverka, itd.*).

Stoga je svakako razlikovniji sustav u kojem za treće značenje (*brojka* i *brojkom označeno*) postoji nekakva treća kombinacija, u kojoj se brojnoj (a ne zbirnoj, jer se ne izražava zbirnost, već brojčanost) osnovi dodaje jedan od spomenutih sufiksa. A ta kombinacija je ili sufiks *-ica* s osnovom glavnoga broja (treći stupac) ili najvećim dijelom konstruirani, nerealni sustav (četvrti stupac) izvedenica sufiksom *-ka* u kojemu su od navedenih elemenata potvrđeni samo *jedinka* (ali u značenju posve drugačijem nego *jedinica*), te *devetka* i *desetka* koji se značenjski preklapaju s izvedenicama *devetica, desetica*. Mogućnosti, dakle, tvorbe bolje su u tome slučaju sa sufiksom *-ica*. Ali, vidjeli smo, i tu ima nedosljednosti.

U težnji da se u hrvatskoj normi dade prednost jednom od oblika tamo gdje dvojnosti postoje, problem treba razriješiti s obzirom na dvije stvari. Oblici *dvica, trica, četvrtica* (tj. oblici iz trećega stupca) imaju za normu izrazitu prednost pred oblicima istoga značenja izvedenicama od zbirne osnove (*dvojka, trojka, četve(o)rka*), jer je, prvo, taj model već iskorišten, a to je, drugo, i tvorbeno-semantički dosljedniji sustav. Nastavak *-ica* je dakle u tome značenju opravdano već spominjan kao hrvatska norma.⁷

Izvedenicama *devetka, desetka* nema prigovora s obzirom na osnovu, ali likovi *devetica* i *desetica* imat će normativnu snagu i preporuku radi formiranja dosljednog sustava i već prihvaćenog sufiksa *-ica* kao hrvatske norme u tome tipu izvedenica. Tako će za hrvatsku normu vrijediti prva tri stupca za tri spomenuta značenja.

3. Osobitu neujednačenost pokazuju složenice tipa *peterosoban/petosoban*. O dosad razmatranim brojevnim izvedenicama ipak je bilo, kako smo vidjeli, govora koliko-toliko i s normativnoga gledišta, ali o ovima, koliko znamo, nigdje ništa. U takvim složenicama nije više sporno treba li tu biti *er* ili *or*, nego treba li nam ili ne treba zbirni

⁷ V. bilješku 5.

sufiks. Pogledamo li malo iscrpnije popis takvih složenih riječi (i pridjeva i imenica) sa značenjem broja u prvome dijelu, vidjet ćemo da i učestalost i mogućnost pojave zbirnoga broja sa svima znatno varira. Evo malo podužega popisa drugih dijelova tih složenica pokupljenih iz više rječnika (ukupno oko 170 takvih sastavnica):⁸

-aprilski	-godišnjak	-ljeće	-rotka
-banka	-godišnjakinja	-ljetka	-rotkinja
-bitan	-godišnji	-ljetni	-ruk
-boj	-godišnjica	-majski	-sat
-bojac	-grb	-meč	-satni
-bojan	-grla	-meda	-sjed
-bojka	-imen	-metar	-slojan
-bojnica	-jajčani	-metraš	-slozan
-borac	-jednica	-mjesečje	-složnost
-boštvo	-jezični	-mjesečni	-smislen
-božac	-kategorik	-mjesečnik	-smislenost
-božićki	-katni	-motorac	-smjeran
-bratućed	-klasan	-motorni	-soban
-bratućeda	-kolica	-mučenik	-spolac
-broj	-kolonaš	-nog	-spolan
-cijevka	-kolonaški	-noga	-stanični
-četvrtinka	-kolonaštvo	-noške	-stepeni
-četvrtinski	-krak	-nožac	-stih
-činka	-kraka	-obrezan	-stoti
-član	-krat	-ok	-stran
-dijelan	-kratan	-osmaš	-stanični
-dimenzionalan	-krilac	-palčnik	-stranački
-dinarka	-krilni	-papkar	-stranost
-dnevni	-krevetni	-parački	-struk
-doman	-kružni	-partijski	-strukost
-dušan	-kut	-pek	-stupačan
-dušnost	-kutni	-pjev	-svećenica
-fazan	-kutnik	-preg	-svećenik
-finalni	-ličan	-pričesnik	-školac
-glas	-ličnost	-razredan	-taktni
-glaslan	-ligaš	-red	-teoka
-glasnik	-ligaški	-redac	-timac
-glasnost	-lisnik	-redaš	-tisućiti
-glav	-list	-rodstvo	-tjedni
-gled	-litar	-rodenac	-točje
-goče	-litra	-rodeni	-točka
-godac	-litrenjak	-rog	-tonac

⁸ Rječnik JAZU, Rječnik MH (A-K), Hrvatsko-engleski rječnik M. Drvodelića, ŠK, 1989.

-trećinski	-usneni	-vlast	-znak
-umac	-valentan	-vlašće	-znamenkast
-umica	-visinski	-vrstan	-zub
-ugao	-vjerac	-značan	-ženstvo
-umlje	-vlade	-značnost	-žičan
			-žilni

Lako je sada provjeriti ide li npr. *petero-* ili *šestero-* itd. sa svima, zatim s kojima ide, a s kojima ne ide, te s kojima ide podjednako i tip *peto-* i *petero-*. Zanimljivije će biti da odmah navedemo s kojima ne ide (ili ne bi išlo sudeći po potvrđama). Ne bi išlo npr. s ovima: *-bojac*, *-bojka*, *-dnevni*, *-godišnjak*, *-godišnji*, *-godišnjica*, *-kolonaš*, *-ljetan*, *-ljetka*, *-tjedni*, *-mjesečni*. To, naravno, nisu jedine, ali među navedenim primjerima jasno se ističu riječi sa značenjem vremena, ili jedinice vremena, ali ima ih i drugoga značenja. Neće biti nikako npr. *peterobojac*, *peterobojka*, *peterokolonaš*. Neće, zato što je tu riječ o jednom sportašu, jednoj sportašici te jednom sumnjivcu (kolonašu) koji se natječe u pet sportskih grana ili pripada jednoj (petoj) koloni. Bi li, teorijski, moglo biti i *peterobojac* (itd.), ali s promijenjenim, nekim drugim značenjem, to je drugo pitanje; to ćemo vidjeti malko poslije, kad budemo razmatrali i sasvim prihvatljive složenice sa zbirnim elementom na *-ero*.

S većinom bi drugih dijelova takvih složenica tip *petero-* išao. Ali tu je pitanje kad se i zašto tip *petero-* mi ješa, smjenjuje s *peto-*, to jest možemo li ih uzeti za jednakovrijedne. Da bismo odgovorili na to pitanje, valjalo bi vidjeti kakva je sve narav tih brojčanih pokazatelja u takvim složenicama. Ima ih svih triju vrsta; ima *glavnih*, *rednih*, *zbirnih*, to jest pokazuju *brojnost*, *rednost* i *zbirnost*. Na primjer:

<i>brojnost</i>	<i>rednost</i>	<i>zbirnost</i>
jednotjedni	prvoškolac	peterokut
dvojednik	trećoredac	šesteroznamenasti
jednook	drugorazredni	osmerosložan
dvonog	drugoligaš	
trorog	prvorodenac	
dvosmjern	prvomučenic	

Formalno je to tako kad se gleda ukupnost takvih složenica, ali se rednost prepoznaje samo do broja četiri (*prvoškolac*, *prvomučenic*, *prvoklasan*, *prvotimac*, *prvorodenac*, *drugoligaš*, *trećoredac*, *trećerazredni*, *četvrtoplasirani*, *četvrtoškolac*), a od *pet* pa dalje ne razlikuje se od same brojnosti; *petodnevni* i *petogodišnji* su samo kao mogućnost pridjevi koji bi značili i "koji se odnosi na peti dan, koji se odnosi na petu godišnjicu". I upravo u tome, osim ostaloga, može biti razlog kolebanja između *peto-* i *petero-*, s jedne strane. S druge strane, sufiks *-ero* u prvome dijelu složenice izrazit je znak zbirnosti, pa tamo gdje je nema nikako, onda i ne dolazi u obzir, kao što je u slučajevima koje smo već spomenuli (s riječima sa značenjem vremena npr.). Tako se onda mogu i razlikovati značenja, pa i onda kad jedno od mogućih nije iskorišteno, ili ne postoji još. Npr. *petoboj* je natjecanje u pet disciplina neodređenoga broja natjecatelja, a *peteroboj* može biti (ili rijetko i jest) natjecanje pet natjecatelja, pet (petero članova), onako kako je to i *četverboj* (i *četveromeč*), gdje nema mogućnosti za razlikovanje nego

su u njemu potencijalna oba značenja, dakle i četiri discipline (s neodređenim brojem natjecatelja) i četiri sudionika. Dakle, od *jedan* do *četiri* u takvim složenicama oblikom se razlikuje *rednost* od *zbirnosti* i *brojnosti* zajedno, a od *pet* dalje razlikuje se oblik za *zbirnost* od oblika *brojnosti* i *rednosti* zajedno. Stoga su za ovo razmatranje, za razgraničenje složenica tipa *petero-* od tipa *peto-*, odlučni samo primjeri s brojnomo vrijednosti od *pet* nadalje.

Pa iako je značenje *rednosti* u brojnim izvedenicama od *pet* nadalje slabo prisutno, dakle nema velike potrebe za takvo razlikovanje niti za brojnost potrebe za drugim označnikom (za *zbirnost*), ipak se ono događa. Ali za to ima pravoga opravdanja samo kad je ta brojnost veoma bliska *zbirnosti* ili je *zbirnost* izrazita, kao što je u *peteročlan*, dakle, kad se može protumačiti s "petero članova" i sl., iako ni tada nije obvezna, jer može biti i *petočlan*. Ali *zbirnost* nije samo u tome slučaju. Ima više slučajeva kao u *šesterokut*, gdje ne bismo mogli reći da je to "šestero kutova". Tu je više kutova (ili, uvjetno rečeno, "kutnost") shvaćeno kao skup koji je obilježen brojem šest, bez ideje o brojljivosti, prebrajanju. Naravno, takav skup, takav pojam višestrukosti nije nužno vezan za sufiks *-er*, što nam svjedoči npr. *petokraka*, *šestokraka*.

Upravo se na takvim primjerima vidi sva šarolikost tih brojnih izvedenica, odnosno njihova neustajljivost, a tako je i *peterostruk*, *peterosložan*, *peteroslojan* i sl. Dakle, gdje god ima mogućnosti tumačenja tipa *peto-* i kao rednoga broja (a ne samo kao glavnoga), koliko je god to slabo iskorišteno, za *brojnost/zbirnost* je običnija složenica s elementom tipa *petero-*, a gdje toga nema, onda će biti obični je s elementom tipa *peto-* (osobito su to riječi sa značenjem vremena), osim kad je *zbirnost* jasna, izrazita. Ali rekli smo: to je rijedak slučaj, a to opet, osigurava i glavni broj. Koliko je god sve to skupa razumljivo, praktično je to opet zamršeno zbog dvostrukih likova; jednom u ovom, drugi put u onom značenju; jednom samo ovako, drugi put samo onako, a onda još i ovako i onako. A ima još i slučajeva gdje je naprosto riječ o ustaljenosti: *šesterokut* i *petokraka*. Stoga bi ipak donekle trebalo u praksi smanjiti broj tih dvostrukih likova (ili ih čak i izlučiti) te preporučiti manji broj, a koji bi pokrio sva potrebna značenja. Prije nego poredamo veći broj tih izvedenica, ali samo s drugim dijelom složenice vezanim za brojni spojnik *-ero* ili *-o*, evo kako ćemo označiti prednost pojedinoga lika, mogućnost itd.

Kad je samo jedna od mogućnosti u retku, onda je jasno da je samo tako; kad imamo likove u oba stupca, onda kurzivom otisnuti lik ima prednost, a kad su kurzivom otisnuta oba, onda su jednako vrijedna; kad je u zagradi, onda je to samo mogućnost. Ponekad će prednost imati neki od tih likova naprosto zato što je ustaljen. Napominjemo još jednom da ovo što slijedi vrijedi za brojeve od *pet* nadalje.

<i>zbirnost</i>	<i>brojnost</i>	<i>rednost</i>
-eroboj ¹		
	-oboj ²	
	-obojac	
(-erobojan)	-obojan	
	-obojka	
(-erocijevka)	-ocijevka	

<i>zbirnost</i>	<i>brojnost</i>	<i>rednost</i>
(-eročinka)	-očinka	
-eročlan	-očlan	
-erodijelan	-odijelan	
	-odinarka	
	-odnevni	(-odnevni)
-eroglasan	-oglasan	
(-eroglav)	-oglav	
	-ogodišnjak	
	-ogodišnjakinja	
	-ogodišnji	-
	-ogodišnjica	(-ogodišnji/ca)
(-erojezični)	-ojezični	
(-erokatni/ca)	-okatni/ca	(-okatni/ca)
		-okolonaš
		-okolonaški
		-okolonaštvo
(-erokrak)	-okrak(a)	
(-erokrevetni)	-okrevetni	
(-erokrilni)	-okrilni	
(-erokružni)	-okružni	
-erokut	-(okut)	
-erokutnik	-(okutnik)	
	-olitra	
	-olitrenjak	
	-oljetka	
-eromeč		
	-omjesečje	
	-omjesečni	(-omjesečni)
	-omjesečnik	(-omjesečnik)
-eronog	-onog	
-eronoške		
-eronožac	-onožac	
(-erook)	-ook	
(-eropreg)	-opreg	
(-erorog)	-orog	
(-eroruk)	-oruk	
	-osatni	
(-erosjed)	-osjed	
(-eroslojan)	-oslojan	(-oslojni)
(-erosložan)	-osložan	(-osložni)
-erosoban	-osoban	
(-erostih)	-ostih	

<i>zbirnost</i>	<i>brojnost</i>	<i>rednost</i>
- <i>erostrani</i> ⁹	(-ostran)	
(-erostruk)	- <i>ostran</i> ¹⁰	(-ostrani)
(-crostrukost)	- <i>ostruk</i>	
(-erostupačan)	- <i>ostrukost</i>	
	- <i>ostupačan</i>	(-ostupčani)
	- <i>otjedni</i>	(-otjedni)
	- <i>otonac</i>	
(-erovalentan)	- <i>ovalentan</i>	
(-erovrstan)	- <i>ovrstan</i>	
(-eroznačan)	- <i>označan</i>	
(-eroznačnost)	- <i>označnost</i>	
(-erozub)	- <i>ozub</i>	

Kako nema čvrsta kriterija za jasan izbor sufiksa za zbirnost, a sufiks za brojnost zapravo je sufiks za rednost (gdje je slabo iskorišten), i to najčešći, gdje god smo mogli, predložili smo sufiks za rednost/brojnost u značenju brojnosti. Zbirni je sufiks, dakle, samo za čistu zbirnost ili kad je već dobio terminološki status (*šesterokut*).

Rijetki su, dakle, slučajevi gdje bi moralo biti *-er(o)*, kako je u *peteroboj* (i *pete-romeč*), za razliku od *petoboja* kao atletske vrste, zatim u *peterokut*, *šesterokut* (itd.), zbog ustaljenosti, kao i u nekim drugim izvedenicama, gdje je uobičajen sufiks *-er*: *-eročlan*, *-eroglasan*. Ali su dosta rijetki i obratni slučajevi, to jest s obaveznim sufiksom za rednost/brojnost, osim za vremenski faktor, kao npr. u *petokolonaš* (samo za rednost), zatim za brojnost u primjeru koji smo već isticali: *petobojac* (i njegove izvedenice), pa (pet)*odinarka*, (pet)*olitra*, te kao ustaljena *petokrak(a)*.

Osim tih nekoliko izdvojenih slučajeva, sve ostalo može biti i sa zbirnim i s rednim/brojnim sufiksom za brojnost, što znači da nema jasnih načela razgraničenja. Ipak je u nekima običnije i češće jedno, a u drugima drugo (npr. *peteročlan*, *osmerosložan* te *petojezičan*, *petosoban* itd.).

Usporedba primjera *šesterokut* i *šestokraka* govorila bi protiv jasna načela po kojem bi se ta tvorba izvodila. Ali pokušajmo u primjerima pronaći te elemente izrazite zbirnosti nasuprot odsutnosti zbirnosti. Pokušajmo, dakako, na jednom jedinom sigurnom primjeru opozicije *peteroboj* "natjecanje pet natjecatelja" i *petoboj* "natjecanje u pet disciplina". Dakle, kad je posrijedi skup osoba, onda mu je bliži sufiks *-er*, pogotovu u opoziciji s izvedenicom koja to nema. Teoretski bi, dakle, moglo biti i značenje "pet disciplina" pod označnikom *peteroboj*, što se i događa kad takvih opozicija nema, a nema ih, vidjeli smo drugdje.

Drugi bi takav primjer, ali ne toliko siguran, bio slučaj opozicije *peterostran*/*petostran*, što bi značenjski odgovaralo opoziciji "što je sastavljeno od pet stranaka" / "što ima pet strana/stranica", ali tu bi se mogla sasvim lako zamijeniti značenja.

⁹ Npr. u politici, pravu i sl.: *peterostrani razgovori*.

¹⁰ Npr. u geometriji: *šestostran lik*.

Na temelju toga zaključujemo da se ipak ne da izvesti neka oštrija granica između jednih i drugih likova, te da je jedini pouzdan kriterij (inače slabo prepoznatljiv) kriterij izrazite zbirnosti vezane za sufiks *-er*, te potpuna odsutnost sufiksa *-er* kad je riječ o izrazitoj rednosti (*petokolonaš*, *petoplasirani*), te u izvedenicama sa značenjem vremena. A kad takve izvedenice znače da naprosto nečega ima "toliko i toliko" onda je riječ o brojnosti, pa im ne treba sufiks *-er* (*petosoban*, *petokrevetni*, *osmojezični* i sl.). To smo donekle, iako naravno ne posve sigurno, naznačili u prethodnim stupcima.

4. U prethodnoj je točki djelomice načeto i rješenje za nesigurnost između likova *desetgodišnjak/desetogodišnjak*. Takva se nesigurnost javlja upravo u složenicama kojima se izražava brojnost i (kao mogućnost) rednost. Ali kako je takva potreba i mogućnost vezana za mali broj brojevnih izvedenica, a i kad postoji, načelno treba uzeti kao normu likove s veznim elementom *-o-*, dakle: *desetogodišnjak*, *desetogodišnjica*, itd., jer bi u drugim vezama došlo i do teških skupova suglasnika, kao npr. *pettjedni*, itd. Pa i kad se pojavi potreba za razlikovanjem rednosti od brojnosti, kad se dakle rednost ističe, za brojnost se eliminira vezni *-o-*, a lik s veznim *-o-* ostaje za rednost, a izvan takve potrebe, on je lik za brojnost. Iznimno će se, dakle, moći iskoristiti lik bez veznoga *-o-*.

SAŽETAK

Lana Hudeček - Dragutin Raguž,

Zavod za hrvatski jezik i Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb

UDK 801.541.1:808.62, izvorni znanstveni članak

primljen 9. rujna 1993., prihvaćen za tisak 8. studenoga 1993.

Numeral Derivatives

The paper discusses the normative status of numeral derivatives in Croatian: derivatives with the suffixes *-ica/-ka* (*dvica* - *dvojka*), those with the disputed suffix *-er/-or* (in examples such as *petero/petoro*, *peterica/petorica*, *peterka/petorka*, *peterke/petorka*, *peterci/petorci*), and compounds of the type *peterosoban/petosoban* and *petnaest(o)godišnjak*. The following solutions are proposed: in derivatives with the suffixes *-er/-or*, only forms with *-er* should be accepted; derivatives with the suffix *-ica* mean (a) with collective bases, "collections of male persons" (*dvojica*, *četverica*, *peterica*, etc.), (b) with cardinal/ordinal bases, "the numeral and what is designated by it" (*dvica*, *trica*, *četvrtica*, *petica*, *šestica*, *sedmica*, *osmica*, *devetica*, *desetica*, *jedanaestica*, etc.); the suffix *-ka* with the collective base is used to refer to "a particular grouping of people or animals held together by the same aim or task" (*trojka*, *četvorka*); this means that the "numeral and what is designated by it" is not expressed with the suffix *-ka*. In the case of the variants *petero-/peto-*, the distribution of meaning is not as neat, since three meanings (collective, numeral and ordinal) are expressed by two forms.